

HEKİMBAŞI ABDÜLHAK MOLLA

Prof.Dr.Dr.Arslan TERZİOĞLU

Abdülhak Molla (1786 -1853), XIX. yüzyılın tanınmış hekimbaşlarından olup meşhur şairimiz Abdülhak Hamit Tarhan'ın büyük babasıdır.

I Rebiü'l-evvel 1201 (22 Aralık 1786)de İstanbul'da doğan Abdülhak Molla, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendinin kardeşi olup İzmir'den Mısır'a göçtüktan sonra İstanbul'a geri dönen ve Osmanlı devletine üç batında dört Hekimbaşı yetiştiren bir ailenin mensubudur. Abdülhak Molla'nın annesi, Sultan I.Abdülhamit'in (1774-1789) Hekimbaşısı Büyük Hayrullah Efendinin kızı Nefise Hanım, babası ise Hâcegân-ı Divan-ı Hümâyün'dan (Dış İşleri Dairesi memurlarından) Mehmet Emin Şükûhî Efendidir (1).

Abdülhak Molla için yeğen Ali Paşazade Mustafa Hamdi bey, 11 beyitli doğum tarihi söylemiştir ki son beyti şöyledir:

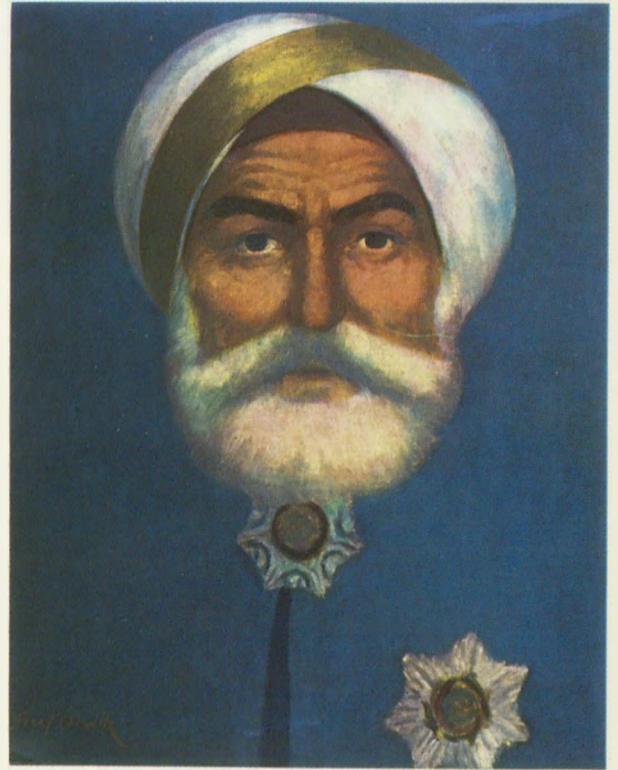
Düşürdüm seba-i seyyâre-veş pertevli bir tarih
Muammer ide Abdülhak'ı tül-i-ömr ile Bâri
Buna göre, 7 rakamı son mısradan çıkarılarak doğum tarihi 1201/1786 bulunur.

Dedesı Hayrullah Efendi ve büyük kardeşi Mustafa Behçet Efendi gibi medresede şer'i ilimler ve tababet tahsil ederek müderris olmuş ve 30 yaşında iken Eski Saraya hekim tayin edilmiştir. Sultan Mahmud II nezdinde büyük itibarı olan Hâlet Efendi hakkında sarfettikleri menfi sözlerden dolayı kardeşi Mustafa Behçet Efendi ile birlikte 1237 Rebiü'l-ahirinin 12'sinde (9.1.1822) Keşan'a sürülen Abdülhak Molla, 1238 Rebiü'l-evvelinde (Kasım 1822) küçük kardeşleri Hızır İlyas Efendinin sayesinde affedilerek İstanbul'a dönmüştür (2).

Abdülhak Molla'nın Yeni Saray'da Enderun-ı Hümâyün hekimliğine tayinini kardeşi Hızır İlyas

Efendi Vekâyi-i Letâif-i Enderûn adlı eserinde şöyle anlatmakta:

“Mesud efendinin azli ile yerine Behçet Efendi Hekimbaşı tâyin edilmişti. Küçük biraderi Abdülhak Efendiyi dahi Saray hekimi tâyin etmesi için hazakatlı hekimlerin hepsi rica etmişlerken büyük birader Behçet Efendi, yaşı gençtir diye Eski Saraya tâyin ettiği, akıllı kimselerin hayretini arttırmıştı (O

Şekil: 1- Hekimbaşı Abdülhak Molla (1786-1853) (Şeref Akdik'in eseri olan bu tablonun aslı İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Koleksiyonundadır.)

Şekil: 2- Hekimbaşı Abdülhak Molla'nın oğlu ve sonra Tıp Fakültesi Nazırı olan Dr. Hayrullah Efendi. (Şeref Akdik'in eseri olan bu tablonun aslı İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Anabilim Dalı Koleksiyonundadır.)

zaman Abdülhak Efendi 30 yaşındaydı). Tamam oraya devam etmekteyken 1236/1821 tarihindeki hâdise zuhur, Devlet işlerini gören Ulu kişiler rahatsız olduğu gibi Behçet Efendi dahi büyük işleri görmeğe memur Sudurdan (İlmiyenin yüksek rütbelilerinden) olması ona bir kusur olarak sayılmış 1237/1822 senesinde kimya eseri olan padişahın gözünden düşürülerek Keşan'a sürülmüştü. Bunun üstüne sözde Hekimbaşı olarak tâyin edilen anadan doğma deli Benderekli zâde Mustalah Said Efendi, hiç bir kavim için anlaşılmayan ıstılah sözü gibi lûgatlar paralayarak hanedanımızın feyzini kesmek gibi uzak ümit ile Abdülhak Efendi hakkına hakareti iltizam ve mahza kıskandığı için üzerinde bulunan

Eski Saray hekimliğini kaldırarak görüşte onu inhizama uğratmış oldu. Sonra, Silâhtarlık makamına berber Ali Ağa getirilince 1238/1823 Haziran ayı içinde musahip Abdi Bey ile Meymenetli Üsküdar'a geçerek, iskele civarındaki camiye girdiklerinde orada Abdülhak Efendiyi bulmuşlar. Ali Ağa, Abdülhak Efendinin yanına oturup halini ve hatırını sormuş, Ali Ağa'nın hazakatına delâlet edecek sözlerinden Abdülhak Efendiyi Saraya hekim tâyin ettiklerine intikal ile sözü değiştirerek akşam üzeri kayığına alıp Saraya iftara götürmesi Hekimbaşığı teknil (yâni onun işini bitirmiş) iken ertesi günü Yeni Saraya hekim olması için irade tahsil ve şimdi her nerede ise buldurup tâyin etsin diye acele eylediğinin hikmeti uzun anlatılmaktan müstağnidir. Şu kendiliğinden husule gelen şeyler Hak tarafından Abdülhak Efendi hakkında lütuflar olduğu gibi Hekimbaşı da korktuğuna uğradığını «neccina mimma nehaf» duasına devam etmediğini insaf sahipleri söz birliği ile itiraf ederler.

Ne hal ise Abdülhak Efendi Saraya hekim ve hizmetine devama başlayıp beri taraftan Mustalah Said Efendiye bu keyfiyet iç ağrısı olup Hekimbaşılıktan azil edilinceye kadar Abdülhak Efendiye ettiği kin pek aşırı çirkin idi. Hele Tanrı'ya şükür bir ay geçmeden işinden uzaklaştırıldı..."(3).

Önce Saray-ı Cedid-i Âmire hekimliğine, 1827

Şekil: 3- Sultan Abdülmecid'in 1844 yılında Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye ziyareti.

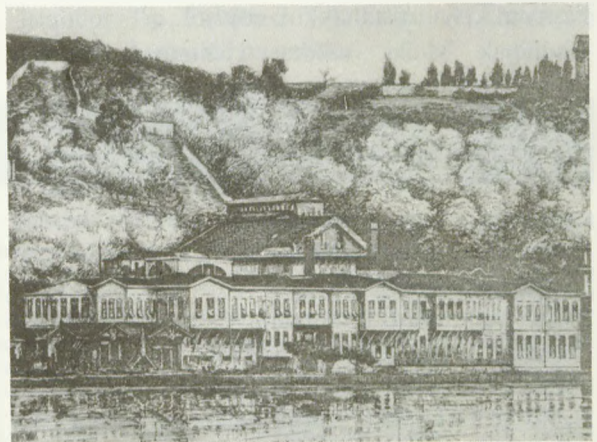
Şekil: 4- Galatasaray'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin 1849'daki yangından önceki hali. (Ord.Prof.Dr. Süheyl Ünver'den).

yılında da Asakir-i Hassa hekimbaşılığına getirilen Abdülhak Molla'ya Sicill-i Osmani'ye göre 1243 Cemaziyelahirinde (Aralık 1827) Selânik Mollası, 1245 Muharreminde (Temmuz 1829) Mekke Kadısı, 1248 (1832)'de İstanbul Payesi verildi ve ağabeyi Mustafa Behçet Efendinin 19 Zilkade 1249 (31.3.1834)'de ölümü üzerine Hekimbaşı oldu (4). Abdülhak Molla'nın oğlu Hayrullah Efendinin Hekimbaşılar Listesinde, Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendinin ölümü ve kardeşi Abdülhak Mollanın onun yerine Hekimbaşığa getirilmesi 14 Zilkade 1249 (26.3.1834) olarak gösterilmektedir (5). Gerek bu tarihin, gerekse Fatih Teskeresi'nde yer alan Mustafa Behçet Efendinin ölüm tarihi 21 Zilhicce 1249'un yanlış olduğu, Mustafa Behçet Efendinin halen mevcut mezar taşı üzerinde ölüm tarihinin 19 Zilkade 1249 olarak verilmesinden anlaşılmaktadır (6). Sicill-i Osmani, c.3, s.301'de Abdülhak Molla'nın Hekimbaşığa 22 Zilhicce 1249'da getirilmesine ait bilgi de yanlış, zira Abdülhak Molla'nın Hekimbaşı oluşu 5. Zilhicce 1249 (17.4.1834) tarihli ve 81 No.lu Takvim-i Vekâyi'de şu şekilde haber olarak verilmektedir.

“...Mevali-i izâm (yüksek mollalardan), İstanbul Payesi ile kadri yüceltilmiş olan merhum Behçet Efendinin küçük kardeşi Hassa Askeri Hekimbaşısı

olan Abdülhak Molla, hususi olarak Mabeyni Hümâyuna (Padişah Sarayına) celb ve davet edilerek Devletli Müşir Paşa delâleti ile Padişahın yüksek huzuruna kabul buyrulmuş ve Sultan Mahmud tarafından, liyakat ve istihkakı ciheti ile Hekimbaşılık hizmetine memur edilmiştir. Rütbesine göre Güvez Ferâce (kırmızı renkli geniş kollu palto) giydirilmiş, sonra Mabeyn kâtibi Vessaf Efendi ile Babîâliye gönderilmiş. Sadrazam paşanın huzurunda tekrar ferace giydirilmiş, oradan Şeyhulislâm kapısına ve Serasker kapısına ve Enderun-ı Hümâyuna vesair yerlere gönderilmiş ve bunlara ilâve olarak Sultan Mahmud, kendi tasvirini hediye buyurmuştur....”

Abdülhak Molla aynı zamanda Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne Nazırlığına seçilmiş, kendisine ayrıca Anadolu Payesi verilmiştir. Ama 18.Zilhicce 1252 (1836) da bu Payesi üzerinden alınarak Hekimbaşılıktan azledilmiştir (7). Abdülhak Molla 1255 Saferinde (Nisan 1829) Anadolu Kazaskeri ve 1255 Rebiü'l-evvelinde (Mayıs 1839) ikinci defa Hekimbaşı olup 1257 Zilhiccesi guresinde (Ocak 1842) Sadr-ı Rumeli olmuştur. 1261

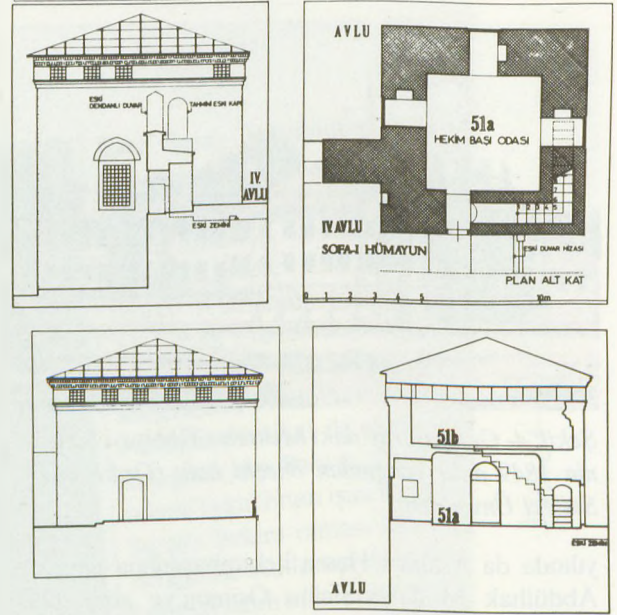

Şekil: 5- Hekimbaşı Abdülhak Molla ve daha önce kardeşi Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendiye ait olan Bebek'teki Hekimbaşı Yalısı. O zamanki Bebek vapur iskelesi (resimde solda) yanındaki bu Hekimbaşı yalısı ne yazık ki bugün ortadan kalkmış durumdadır).

Şevvalinde (Ekim 1845) Hekimbaşıliktan azledildi. 1264 Saferinde Meclis-i Maarif Reisi ve 1264 Zilkadesinin ikisinde (1 Ekim 1848) 3. defa Hekimbaşı oldu. 1265 Zilhiccesinde (Ekim 1849) Hekimbaşıliktan tekrar azledilen Abdülhak Molla'ya 1852 de Reis ü'l-ulema ünvanı verilmiştir (8). 1270 Şabanının 21'inde (20 Mayıs 1853) Bebek'teki yalısında vefat etmiştir (9). Abdülhak Molla'nın Kırım Savaşı aleyhinde olduğu için gözden düştüğü ve bundan dolayı gamlı olarak hayatı terkettiği, torunu Abdülhak Hamit Tarhan'ın İkdâm Gazetesinin 21 Cemaziyelâhır 1342 günü 9635 sayılı nüshasında neşredilen başmakalesinde belirtilmekte ve nereye defn edildiği şu şekilde açıklanmaktadır: "...İlk efendisi olan Padişahın (Sultan Mahmud II) ayak ucundan ayrılmak istemediğini bildiği için Sultan Mecid, onu pederinin (Sultan II Mahmud'un) türbesi bitişiğinde defn ettirmiş, hatta orada ilk medfun olacağı için irâde-i seniye'nin infazı takdirinde başkalarının da gömülerek bahçe halinde bulunan haziresinin bir Kübera mezaristanı haline geleceği o zamanın Evkaf Nazırı olan Ziver Paşa tarafından anlatılmış olmasına rağmen irâdeyi seniye te'kit buyrulmuş idi. Ancak mürur-ı zaman ile Ziver Paşa'nın kehaneti tahakkuk etmiştir...."

Abdülhak Molla, kardeşi Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendinin tavsiyesi üzerine 14 Mart 1827 de Tulumbacı konağında açılan ilk Tıbbiye, Tıbhane-i Âmire'nin hocalarına ve son sınıf talebelerine 25 Şevval 1249 da (6 Mart 1834) Sultan Mahmud II tarafından nişan verilirken bu törende kardeşi Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendi ile birlikte hazır bulunmuştur (10).

Sultan Mahmud II tarafından, Viyana'daki Joseph-Akademi örnek alınarak 1839'da Galatasaray'da açılan "Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şâhâne"nin Nazırı ve Hekimbaşı olarak bu modern tıbbiye'nin gelişmesinde müessesenin başına "Muallim-i evvel" olarak Viyana'dan getirilen Dr.C.A.Bernard'a çok yardımcı dokunmuş ve onun projelerini desteklemiştir. Dr.C.A. Bernard'ın ders kitabı olarak okutulmak üzere yazdığı ve Fransızca olarak basılan kitaplarından Précis de Percussion et d'Auscultation (Constan-

Şekil: 6- Topkapı Sarayında Hekimbaşı Kulesi denilen Hekimbaşıların resmî makâmı. (Sedat Hakkı Eldem'den).

tinople 1843) nun baş tarafında Mekteb-i Tıbbiye Nazırı ve Hekimbaşı Abdülhak Molla'ya bir ithaf yazısı Osmanlıca ve Fransızca olarak yer almaktadır. Bernard Stern'in eserinde 8 Mart 1838 de bir padişah iradesiyle yahudi ve Hıristiyan cesetlerinde teşrihin serbest bırakıldığı (11), bazı kaynaklarda ise Abdülhak Molla'nın 1840 tarihinde anatomi dersinin bu tıbbiye'de ölüler üzerinde gösterilmesi için padişah'tan irâde çıkardığı kaydedirse de (12), Başbakanlık Arşivinde bulunan ve zenci cârîye ile gulamların (genç çocukların) cesetlerinin teşrih için Mekteb-i Fünun-u Tıbbiye-i Şâhâne Teşrihhanesine verilmesine dair 7419 sayılı Dahiliye İradesi 6 Muharrem 1263 (26.12.1846) tarihini taşımaktadır ki Sicill-i Osmanî'ye göre 1261 Şevvalinde (Ekim 1845) Abdülhak Molla'nın Hekimbaşıliktan azledildiği ve 1264 Zilkadesinin 2'sinde (1 Ekim 1848) üçüncü defa Hekimbaşılığa getirildiği bildirildiğine göre bu belgenin onun 2.defa Hekimbaşıliktan azledildiği ve muhtedi İsmail Efendinin Hekimbaşı olduğu

zamana isâbet ettiği anlaşılmaktadır (13).

Hekimbaşı olarak Sultan II.Mahmud'un ölümüne sebep olan hastalığına dair yazdığı ve kendi tıbbi gözlemlerini içeren Ruznamesi basılmamıştır.

Bu eseri, Sultan Mahmud II nin ölümü hakkında bazı ecnebi hekimler tarafından yazılan esere (14) bir mukabele mahiyeti arz etmektedir.

Ağabeyi Mustafa Behçet Efendinin başladığı Hezar Esrar isimli eski şark hekimliğindeki batıl inançları kapsayan eseri 850 rakkamından başlayarak devam ettirdiği ve bunu oğlu Hayrullah Efendinin tamamladığı bilinmektedir (15). Bunlardan başka tıbbıa dair yazılı ciddî bir eser bırakmamış olan Abdülhak Molla'nın hekimbaşılığı zamanında salgın hastalıklara karşı Karantina Teşkilâtı'nın gelişmesi ve zorunlu olarak çiçek aşısı yapılması gibi mühim sağlık reformlarını gerçekleştirdiği bir gerçektir. Hassa askerleri arasında çiçek aşısı olmamış 700 kadar eri aşılama ile Mekteb-i Tıbbiye Aşıcıbaşı Mustafa Efendiyi vazifelendirmişti. Tıbbiye Nezaretinde iken müşahadelerin iyice tutulmasını emreden de odur.

Sultan II. Mahmud'un Rami kışlasında bulunduğu zamana ait tuttuğu kayıtları havi «Tarih-i Liva»adlı 51 varaktan ibaret vakayinâmesi (16), kitap olarak basılmamışsada Reşat Ekrem Koçu

tarafından 15 tefrika halinde 14 Şubat 1941'den 28 Şubat 1941 tarihine kadar Yeni Sabah Gazetesinde neşredilmiştir.

Aynı zamanda şair olan Abdülhak Molla'nın şiirleri de ne yazık ki bir divan halinde toplanıp bastırılmamıştır. Bebek'teki yalısında, ağabeyi Hekimbaşı Mustafa Behçet Efendinin tesis ettiği bir botanik bahçesi olduğu gibi, birde eczanesi vardı (17). Bu eczanenin giriş kapısına şu şiiri astırmıştır:

Turfa dükkân-ı hikemdir bu kühentâk-ı felek
Ne ararsan bulunur derde devadan gayri
Elimizden ne gelir Hakk'a duadan gayri
Buna mukabil Saray-ı Hümayundaki Eczane
kapısında asılı diğer bir levhada ise:

Çaresiz olsa hakîmî mutlak
Bula her derde deva Abdülhâk
beyti yazılı idi.

Şu beyti de onun çok iyi bir şair olduğunu gösterir:

Göz yum cihandan aç gözünü dem gelir geçer
Sen göz yumup açınca bu âlem gelir geçer.

Devrinin ileri gelen âlim, hekim ve şairlerinden olan Abdülhak Molla'nın şimdye kadar neşredilmemiş yemeklere dair bir kısa risalesinin orijinali, İstanbul Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji Kürsüsü Arşivinde mevcuttur.

KAYNAKLAR

- (1) Bk.İbn ül'Emin Mahmut Kemâl: Son Asır Türk Şairleri. İstanbul 1930, cüz 1; Abdülhak Hamit: Üstad-ı Âzam Abdülhak Hamit'in Hayat ve Hatıraları. İkdâm Gazetesi Nr. 9635, 21 Cumâdâ l'âhir 1342 H. (28 Ocak 1923), s.1.
- (2) A. Süheyl Ünver: Abdülhak Molla. Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı, Tom. 10, (1941), s.2; Feridun Nafiz Uzluk: Hekimbaşı Mustafa Behçet. Ankara (1954), s.37.
- (3) Hızır İlyas: Vekâyi-i Letâif-i Enderün. İstanbul 1859, s.267-268.
- (4) Mehmed Süreyya: Sicill-i Osmani. c.3, İstanbul 1890-1993, s.901.
- (5) A.Süheyl Ünver: Eski Hekimbaşılar Listesi. Türk Tıp Tarihi Arkivi, c.5 (1940), s.6.
- (6) Feridun Nafiz Uzluk: a.e., s.72
- (7) Bk. Teşrifat-ı İlimiye Defteri. Topkapı Sarayı, Revan Kütüphanesi Nr.1506
- (8) Süleymaniye Kütüphanesinde Bağdatlı Vehbi Efendi Kısmında Nr.1390 da kayıtlı Hülâsat üt-tıbb eserinin başına Kail yazılmayarak kaydedilmiştir.
- (9) Mehmed Süreyya: Sicill-i Osmani, c.3, s.301.
- (10) Takvim-i Vekâyi, Nr.84, 11 Muharrem 1250/21.5.1834.
- (11) Bernard Stern: Medizin Aberglaube und Geschlechtsleben in der Türkei. Berlin 1903, s.531.
- (12) Bk. Türk Ansiklopedisi, c.1, Ankara 1946, s.43.
- (13) Mehmed Süreyya: Sicill-i Osmani, c.3, s.301.
- (14) Bk.N.Carthy et K.Kartheodory: Maladie et la mort de Sultan Mahmud. Paris 1841.
- (15) Bk. A.Adnan Adıvar: Osmanlı Türklerinde İlim. İstanbul 1970, s.195.
- (16) Bu eserin el yazma nüshaları için bk. Franz Babinger: Osmanlı Tarih Yazıcıları ve Eserleri. Çev. Çoşkun Üçok, Ankara 1982, s.381, dipnotu 4.
- (17) Daha geniş bilgi için bkz. Arslan Terzioğlu: Die Hofspitäler und andere Gesundheitseinrichtungen der osmanischen Palastbauten.... München 1979, s.242-248; Feridun Nafiz Uzluk: Hekimbaşı Yalısı. Vakıflar Dergisi, 9(1971) s.251-259.

